

GRĖSMĖS KALBAI IR KALBOS PRIEŽIŪRA: ŽURNALISTŲ POŽIŪRIS

Šiame straipsnyje analizuojamas vienos kalbos vartotojų grupės – žurnalistų – požiūris į grėsmes kalbai ir poreikį ją prižiūrėti. Toks kalbos vartotojų nuostatų objektas pasirinktas dėl to, kad grėsmės kalbai dažnai yra pateikiamos kaip kalbos priežiūros poreikį pagrindžiantis motyvas. Šiuo tyrimu norima išsiaiškinti, ar kalbos vartotojai mano esant kalbos priežiūrą reikalingą todėl, kad suvokia grėsmes kalbai. Užsibrėžto tikslo siekiama analizuojant kalbos politikos motyvus ir minėtu atžvilgiu aptariant Lietuvos kalbos politiką.

Žurnalistai yra tyrimui vertinga kalbos vartotojų grupė, nes kalba jiems yra ne tik kasdienio bendravimo, bet ir darbo priemonė. Jie yra ir svarbi kalbos politikos tikslinė grupė, todėl kad žurnalistų patirtis leidžia jiems svarstyti apie kalbos politikos poreikį ir jos įgyvendinimo būdus.

Straipsnyje nagrinėjami kokybinių interviu duomenys, surinkti vykdant projektą „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“¹. Tyrimo metu buvo apklausiami 32–42 metų amžiaus radijo ir televizijos laidų vedėjai ir žurnalistai vyrai – iš viso apklausti 24 respondentai. Nors tokia atranka riboja rezultatų apibendrinimą visų žiniasklaidos darbuotojų ar tuo labiau visuomenės atžvilgiu, homogeniška imtis leidžia atskleisti kuo didesnę vienos grupės nuomonių įvairovę, nepriklausomai nuo dalyvių amžiaus ir lyties. Dauguma į imtį patekusių radijo ir televizijos darbuotojų turi spontaniško kalbėjimo radijo ar televizijos eteryje patirties.

Tyrimo imtis sudaryta pagal du kriterijus. Pirmasis jų buvo respondento kalbinis išsilavinimas. Pagal jį išskirti „profesionalai“ – respondentai, kurie studijų metu buvo mokomi kalbos ir kalbėjimo, ir „ne profesionalai“ –

¹ Projektą 2009 m. vykdė Lietuvių kalbos institutas. Apklausą atlikta liepos – rugsėjo mėn. Projektą rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas.

tokio išsilavinimo studijuodami neįgiję. Į profesionalų grupę pateko žurnalistinį ir aktorinį išsilavinimą turintys žurnalistai ir laidų vedėjai. Antrasis kriterijus buvo auditorija, kuriai skirta laida (ar laidos), kurioje dirba respondentas. Pagal tai buvo išskirti populiarių laidų bei laidų jaunimui vedėjai ir visuomeninių laidų bei laidų vyresnio amžiaus žmonėms vedėjai. Pagal tuos du kriterijus sudaryta keturių grupių imtis, iš kiekvienos grupės atrinkta po šešis respondentus. Šiame straipsnyje, cituojant respondentus, jų laidos pobūdis ir išsilavinimas nebus nurodomas, nes analizė pagal šias kategorijas esminių nuostatų skirtumų neparodė.

GRĖSMĖS KALBAI KAIP KALBOS POLITIKOS MOTYVAS

Kalbos politiką paprasčiausiai galima apibrėžti kaip kieno nors pastangas dėl kokių nors priežasčių pakeisti kokios nors bendruomenės kalbinę elgesį. Tos priežastys gali būti įvairios – nuo banalaus supratimo, kad kam nors nepatinka, kaip kalba kokia grupė, iki sudėtingos idėjos, kad bendruomenė gali išlaikyti savo kultūrą, išsaugodama kalbą (Kaplan, Baldauf 1997: 3–4).

Žinomame ir dažnai cituojamame R. Cooperio (1989) kalbos politikos modelyje priežastys galėtų būti nurodomos kaip tikslai: „Kokie veikėjai siekia paveikti kokią elgseną, kokių žmonių, kokiais tikslais, kokiomis sąlygomis, kokiomis priemonėmis, kaip priimdami sprendimus ir kokių pasiekdami rezultatų?“ Tikslai apibūdina, kokio kalbinio elgesio pokyčio siekiama, tačiau nepaaiškina pasirinkimo priežasčių. Pavyzdžiui, įvairių autorių minimi kalbos politikos tikslai yra kalbos norminimas, rašybos standartizavimas, modernizavimas, kalbos gryninimas, atgaivinimas, kalbos išlaikymas ir kt. (Kaplan, Baldauf 1997; Hornberger 2006). Ir šie, ir kitų autorių įvardijami tikslai nurodo siekiamą kalbos politikos rezultatą, tačiau nepaaiškina, dėl kokių priežasčių apskritai imamasi kalbos politikos, kodėl iškeliami vienokie ar kitokie tikslai. Būtent tai atskleidžia kalbos politikos motyvai: kodėl ir dėl ko siekiama tų pokyčių.

Kalbos politikos motyvai teorinėje kalbos planavimo literatūroje nagrinėti gerokai mažiau negu kalbos politikos tikslai. Minėtame R. Cooperio modelyje nurodoma, kad tikslai gali būti atvirieji (kai siekiama su kalba susijusio elgesio pokyčių) ir paslėptieji (kai siekiama ne su kalba susijusių pokyčių, t. y. patenkinti tam tikrus interesus, pavyzdžiui, išlaikyti privilegijas ir valdžią), tačiau išsamiau jie nenagrinėjami (Cooper 1989).

Vieną išsamiausių kalbos politikos motyvų analizių yra pateikęs D. Ageris (2001). Autoriaus teigimu, kalbos politikos motyvaciją (stimulą) sudaro trys elementai: motyvai, susiję su konkrečiu planu ar politika apskritai; politikos veikėjų nuostatos dėl tam tikros kalbos ar jos variantų; konkretesni tikslai, kurių jie nori pasiekti. Taigi D. Ageris atskiria kalbos politikos tikslus ir motyvus: motyvai paaiškina, kokios priežastys lemia kalbos politikos pastangas, tikslai – kokių konkrečių rezultatų siekiama. Pats autorius pateikia tokius apibendrintus galimus kalbos politikos motyvus (Ager 2001):

1. Tapatybė. Tradiciškai vienas iš svarbiausių tautinės ir etninės tapatybės apibrėžimo požymių yra kalba, o kaip kalbos politikos motyvas dažnai nurodomas tautinės tapatybės kūrimas, stiprinimas ir išsaugojimas, didžiavimasis savo kalba. Pavyzdžiui, šis motyvas labai svarbus kalbos politikai Prancūzijoje.
2. Ideologija. Šiuo atveju kalbos politiką lemia šalyje egzistuojanti bendrinės kalbos ir jos santykio su kitomis kalbų atmainomis ideologija. Pavyzdžiui, šis motyvas buvo pasitelkiamas Didžiojoje Britanijoje stiprinant bendrinės kalbos (dialektų sąskaita) mokymą mokyklose.
3. Įvaizdis. Šis motyvas svarbus kalbos politikos priemonėms, skirtoms savo šalies kalbai populiarinti pasaulyje, pavyzdžiui, Britų tarybos padalinių, prancūzų kultūros centrų ir kitų šalių kultūros centrų veikla įvairiose pasaulio šalyse.
4. Nesaugumas. Tai situacija, kai kalbos politikos priemonėmis siekiama išsaugoti tautos arba etninės grupės kalbą, nes kitų kalbų įtaka siejama su grėsme susikurtai tapatybei ar apskritai kultūrai. Šiuo motyvu remiasi visas lingvistinės globalizacijos diskursas (žr. Phillipson, Skutnabb-Kangas 1996). Tokios kalbos politikos pavyzdys, kur ryškus šis motyvas, yra Prancūzija: baiminamasi, kad iš anglų kalbos ateinantys nauji terminai gali sunaikinti „prancūzų kultūrą, prancūzišką gyvenimo būdą, prancūzų mokslą ar net pačią Prancūziją“ (Ager 2001: 77). Nesaugumo motyvas taip pat ryškėja iš reikalavimo, kad (cituoiant tuometinį Prancūzijos kultūros ministrą) prancūzų kalba nebūtų „naudojama antraeiliam tikslams“ – palyginti su anglų (Ager 1999: 8).

Šis kalbos politikos motyvas yra glaudžiai susijęs su pirmuoju – tautinės ar etninės tapatybės kūrimu ir išsaugojimu, tačiau tarp jų yra skirtumų. Iš D. Agerio pateiktų paaiškinimų ir pavyzdžių galima suprasti, kad tapatybės

motyvas ne visada susijęs su išorinėmis grėsmėmis kalbai, nors tapatybės kūrimas ir apima siekį atsiriboti nuo kitų grupių. Nesaugumo motyvas paaiškina tokias situacijas, kai iš išorės kylančios grėsmės kalbai dažnai yra naujos ar stiprėjančios.

5. Nelygybė. Tai situacijos, kai kalbos politikos priemonėmis siekiama sumažinti socialinę atskirtį ir nelygybę, egzistuojančią įvairiu pagrindu: etniškumo, lyties, formalios galios trūkumo. Įvairiose šalyse vykdoma tokia kalbos politika, kuria siekiama įteisinti tautinių mažumų ir etninių grupių kalbų statusą (aborigenų kalbos statuso stiprinimas Australijoje, ES politika regioninių ir mažumų kalbų atžvilgiu), Vakarų šalyse taikomos lyties atžvilgiu neutralios kalbos skatinimo priemonės.

6. Integracija ir instrumentinė kalbos funkcija. Šis motyvas dažniau veikia ne valstybės taikomą politiką, o mažumų, etninių ir kalbinių bendruomenių veiksmus. Tai situacija, kai šios bendruomenės nori keisti kalbinį elgesį arba daryti įtaką kalbos politikai, siekdamos ekonominių, pragmatinių tikslų (pavyzdžiui, geresnių darbo galimybių) arba integruotis į tam tikras grupes.

Šie motyvai yra pakankamai išsamūs, kad juos būtų galima pritaikyti tyrimui. Jų pagrindu galima analizuoti ir Lietuvos kalbos politiką bei vartotojų nuostatas jos atžvilgiu.

Lietuvos kalbos politikos motyvaciją galima nagrinėti remiantis Valstybinės kalbos politikos gairėmis (galiojusios gairės buvo skirtos 2003–2008 m. laikotarpiui; jau yra parengtas, bet Seime dar nepatvirtintas 2009–2013 m. gairių projektas) ir viešosiomis diskusijomis. Gairėse nėra tiesiogiai įvardyti kalbos politikos motyvai, tačiau juos galima atskleisti iš kitų nuostatų (VKPG 2003; VKPG 2008). Lyginant abu dokumentus, esminių skirtumų dėl kalbos politikos motyvų nepastebėta, bet straipsnyje išsamiau analizuojamas 2003 m. patvirtintas dokumentas.

Iš gairių analizės matyti, kad kalbos politika visų pirma siejama su tautine tapatybe, nes pirmasis gairių sakinyš nurodo kalbos ir tapatybės ryšį: „Lietuvių kalba yra Lietuvos tautinio ir kultūrinio savitumo pagrindas“. Pagrindinio kalbos politikos tikslo formuluotėje („išsaugoti kalbos paveldą ir skatinti jos plėtrą, kad būtų užtikrintas lietuvių kalbos funkcionalumas visose viešojo gyvenimo srityse“) iš dalies galima įžvelgti instrumentinį motyvą – kalbos politika siekiama, kad kalba galėtų atlikti savo funkcijas, iš dalies ir saugumo motyvą – kad lietuvių kalba funkcionuotų kaip pagrindinė kalba

viešajame gyvenime, kad jos neištumtų kitos kalbos. Svarbiausio kalbos politikos uždavinio formuluotė („kad visuomenė suvoktų savosios kalbos vertę ir nenusiviltų jos galiomis“) irgi sunku paaiškinti vienaprasmiškai: čia galima atpažinti tautinės tapatybės ir ideologinį (kalbos vertingumas) bei instrumentinį (kalbos funkcionalumas) motyvus.

Tačiau gairėse pateiktoje dabartinės padėties apžvalgoje labai aiškiai išskyla D. Agerio įvardytas nesaugumo motyvas, nes čia daug vietos skiriama grėsmėms kalbai aprašyti. Net trys pastraipos skiriamos globalizacijai ir anglų kalbai, o lietuvių kalbos apsaugojimo nuo globalizacijos motyvas vėl susiejamas su tautinės tapatybės motyvu: „Valstybinės kalbos politika turi sukurti atsvarą globalizacijos sąlygojamoms naujoms vertybinėms orientacijoms, antraip ateities žinių visuomenė gali būti praradusi savo kalbą ir apskritai tautinę tapatybę“. Beje, svarstant apie globalizaciją, tiksluose įvardytas funkcionalumo kriterijus vertinamas neigiamai, nes juo kalba „atskiriama nuo kultūros ir ją vartojančių bei kuriančių žmonių“.

Toliau vėl išryškėja nesaugumo, t. y. su anglų kalbos grėsme susijęs motyvas: teigiama, kad „negarantuojama Lietuvos piliečių teisė palaikyti darbo santykius ir tobulinti kvalifikaciją valstybine kalba“, – grindžiama tuo, kad nėra privaloma versti į valstybinę kalbą normatyvinę ir techninę dokumentaciją, aukštosiose mokyklose daugėja kursų anglų kalba. Apžvalgoje minima dar viena išorinė grėsmė kalbai, sietina su nesaugumo motyvu, – informacijos technologijų plėtra, kuri „daug spartesnė negu elektroninės terpės lietuvinimo darbai“.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad gairėse galima įžvelgti keletą kalbos politikos motyvų: kalbos ryšį su tautine tapatybe, nesaugumą, o iš dalies ir instrumentinį motyvą. Tačiau, atsižvelgiant į jų pateikimą, didesnė svarba teikiama tautinei tapatybei įtvirtinti ir kalbai apsaugoti.

Grėsmių kalbai ir tautinės tapatybės diskursas gana gerai matomas ir viešosiose diskusijose, nors čia jis vertinamas nevienodai. Nesiekiant išsamiai išnagrinėti visų viešųjų diskusijų šiuo klausimu, pateikiama tik keletas būdingų nuomonių. Pavyzdžiui, apie grėsmes kalbai galima išgirsti iš Seimo nario lūpų: „Aiškiai suvokiama, kad lietuvių kalbai gresia pavojus. Senoji gražioji kalba – ant išnykimo ribos.“ Grėsmė siejama visų pirma su anglų kalba, neigiamai vertinamas ankstyvasis užsienio kalbų mokymas (cituoja Seimo narė Dalia Teišerskytė; Kalbos išlikimas, 2008). Kitame straipsnyje grėsmė lietuvių kalbai taip pat siejama su anglų kalba, o cituojamo veikėjo kalboje vartojamos akivaizdžios gynybos metaforos: „Seimas [...] per

visus atkurtos nepriklausomybės metus nesugebėjo išleisti griežto įstatymo, kuris gintų lietuvių kalbą ir būtų patikimas ginklas gimtosios kalbos saugotojams, kariaujantiems su madingais svetimžodžiais“ (Gliožerienė 2004). Tokiose nuomonėse dažnai išryškėja ir kalbos, kaip esminio tautinės tapatybės dėmuo, motyvas: pavyzdžiui, prieš tai cituotos politikės nuomone, politikai lietuvių kalbai turi skirti daugiau dėmesio, nes „jei ji bus sukrypusi, pasiligojusi – tokia bus ir Lietuva, juo labiau kad lietuvių kalba yra mažos šalies didi kalba“ (Kalbos išlikimas, 2008).

Kiti prieštarauja tokioms nuomonėms. Kai kurių visuomenės ar politikos veikėjų nuomone, kitų kalbų elementai nesudaro grėsmės kalbai, o kalbos galia priklauso nuo jos gebėjimo atspindėti tikrovę: „esu įsitikinęs, kad nei reikalavimai mokslininkams publikuoti straipsnius anglų kalba, nei kvailos iškabos Laisvės alėjoje ar Gedimino prospekte su mūsų kalbos ateitimi nieko bendro neturi. [...] Manau, kad ne dėl to kalba atsiduria pavojuje... Ji apskritai visada atsiduria pavojuje tada, kai liaujasi spontaniškai vystytis, kai nustoja būti geriausia priemone save išreikšti [...]“ (Egidijus Aleksandravičius; Lietuvių kalba Lietuvoje, 2004). Grėsmių nemato ir Mokslo ir švietimo viceministrė Nerija Putnaitė (Čyvas 2009). Turbūt radikaliesiems tokią požiūrį yra išreiškęs išeivijoje gyvenantis žurnalistas, tinklaraštininkas Andrius Užkalnis: „grėsmė lietuvių kalbai – savanaudžių fundamentalistų prasimanymas“ (Užkalnis 2008). Lietuvių kalbos komisijos pirmininkė Irena Smetonienė viename iš interviu laikosi nuosaikios pozicijos, teigdama, kad lietuvių kalbai kyla anglų kalbos grėsmė, tačiau ne didesnė, negu kitoms kalboms: „šiandien mūsų kalba, kaip ir visos kitos kalbos, susiduria su vadinamąja „lingua franca“ – anglų kalba ir jos daroma įtaka. Tačiau tą patiria visos kalbos“ (Žiugždienė 2008).

ŽURNALISTŲ NUOMONĖ APIE GRĖSMES LIETUVIŲ KALBAI

Apie grėsmes lietuvių kalbai buvo klausiami minėto tyrimo metu kalbinti žurnalistai. Šiame straipsnyje panaudota 23 (iš 24 apklaustų) respondentų interviu medžiaga (viename interviu nebuvo nieko grėsmių ir kalbos priežiūros klausimais). Atsakymų kalba pateikiama minimaliai taisyta.

Pokalbiuose, be daugelio kitų klausimų, žurnalistams buvo užduotas klausimas apie grėsmes lietuvių kalbai ir jos kokybei: „Kaip manote, ar šiuo

metu kyla grėsmių lietuvių kalbai, jos išlikimui ir kokybei? Jei taip, kokios tai grėsmės, iš kur?“

Apibendrinant atsakymus į klausimą apie grėsmes kalbai, aštuoni žurnalistai įvardijo vieną ar kitą grėsmės šaltinį, kiti (15) teigė nematantys jokių grėsmių lietuvių kalbai. Svarbu pastebėti, kad šie skaičiai rodo spontaniškus atsakymus į tą klausimą. Kai respondentai buvo toliau klausinėjami apie galimas konkrečias grėsmes kalbai (globalizacija ir anglų kalba, informacijos technologijos, daugiakalbystė), keletas iš tų, kurie iš pradžių jų neįvardijo, sutiko, kad minimi veiksniai iš dalies gali sudaryti grėsmę lietuvių kalbai. Tačiau čia laikomi tikresniais spontaniški atsakymai, kol respondentams dar nebuvo pateiktos užuominos apie galimus atsakymus.

Žurnalistai, kurie spontaniškai įvardijo grėsmes kalbai, jas siejo su įvairiais šaltiniais. Daugiausia nuomonių grindžiama anglų kalbos įtaka; grėsmės taip pat siejamos su informacijos technologijomis, emigracija, bendrais visuomenės (kultūros) kaitos polinkiais, kalbos nuvertinimu. Taigi daugiausiai respondentų manė, kad lietuvių kalbai kelia grėsmę anglų kalba:

Tai vienintelę turbūt aš ir įžvelgčiau tokią grėsmę – galbūt pernelyg mūsų kalba laikui bėgant gali būti persotinta anglų kalbos įvairiausiais terminais.

Respondentai pažymėjo, kad anglų kalba veikia ne tik lietuvių, bet ir kitas kalbas. Kalbant apie apsisaugojimą nuo šios grėsmės, atskaitos tašku laikoma senesnių laikų kalba:

Tai pati anglų kalba yra labai didelė grėsmė. Ir ne tik lietuvių kalbai, daugeliui kitų kalbų. [...] Tikrai didelis pavojus, jeigu mes, sakykime, neišlaikysime to savo kalbos identiteto, kaip mes turėtume kalbėti ir kaip, sakykime, mūsų protėviai kalbėjo, tai... Tai visko gali būti, kad mūsų kalba ilgainiui pildysis, pildysis įvairiausiais tarptautiniais žodžiais, kol galiausiai mes pavirsim kažkokiu kalbos kratiniu, kurio nebus galima pavadinti net lietuvių kalba.

Grėsmės šaltiniu, ypač rašytinei kalbai, laikomos informacijos technologijos:

Blogas pavyzdys yra tai, kad, sakykime, tiek patys komentatoriai internete, kurie komentuoja viešoje erdvėje, jie net nenaudoja lietuviškų rašmenų. Ir tą naudoja tik tai kas, sakykime, yra klaviatūroje ir viskas. Ir nesistengia rašyti. Tai ilgainiui gali sukelti gana rimtą pavojų rašytinei mūsų kalbai – tai kaip mes rašom.

Kai kas grėsmę sieja su bendrais kultūros pokyčiais, pastebėdami, kad šiuolaikinė jaunuomenė daug mažiau skaito knygų, o tai skurdina kalbą:

Internetas, kuriame irgi informacija graibstoma – trumpa, aiškiai išdėliota. [...] Jau ni žmonės mažiau skaito knygų turbūt ir žodžių atsarga galbūt senka, nėra tokia, net ne senka, svarbiausia, jeigu [jos] nebuvo net. Jinai nesiplečia. Greitos informacijos amžius, kada gauni, išmeti, gauni, išmeti ir tu netobulėjai.

Grėsmė siejama ir su emigracija, kai išvykę lietuviai nebeišlaiko savo kalbos:

[Grėsmė kyla] iš migracijos pagrinde, manau. Nes aš retai esu sutikęs tokių, tokio gabumo tautos pamiršti savo lietuvišką normalią šnektą. Ir aš labai pykstu ant tokių žmonių. Aš turiu Londone dar kažkokių interesų, tai kartas nuo karto ten dar tenka nuvažiuoti, tai susitinki su tais lietuviais visais, kurie išvažiavo. Ten Amerikoje kiek esu tokių matęs, kur mokytis išvažiavę, pusę metų pagyvenę kitoj valstybėj jau jie kalba su akcentu lietuviškai.

Idomus vieno žurnalisto pastebėjimas apie tai, kaip kalba yra susijusi su tapatybe – ne kaip kalbos išlaikymo pasekmė, bet priežastimi. Jo teigimu, tautos uždumas skatina kalbos nuvertinimą, o tai nepadeda kalbai, nes ji negali būti palaikoma tik kalbininkų pastangomis:

Didžiausia grėsmė yra ta, kad lietuvių tauta yra užsidariusi, homofobiška. Nes pradės vertinti lietuvių kalbą būtent tada, kai jie praplės savo akiratį. [...] Žmonės turi norėti patys kalbėti gryną taisyklingą lietuvių kalbą, o ne kažkas, reiškia, stovi su bizūnu ir verčia juos kalbėti. Žmonės kalbėjo kaip nori ir kalbės kaip nori. Niekas jų negali priversti.

Respondentai, kurie teigė nematantys grėsmių lietuvių kalbai, įvairiai aiškino savo nuomonę: daugelis kalbos kitimą vertina kaip natūralią jos kaitą, atsisakydami apskritai kalbėti apie grėsmes; kiti kalbos išlikimą sieja su tautos išlikimu, nematydami grėsmių pačiai kalbai; kalbos blogybės vertina kaip praeinančius arba pavienius dalykus, nedarančius esminės įtakos kalbai, arba grėsmes sieja tik su per griežta kalbos priežiūra.

Pirmiausia, ką būtų galima apibendrinti kaip argumentą, – kad tai, kas vyksta šiuo metu, yra natūrali kalbos kaita ir todėl nėra reikalo kalbėti apie grėsmes:

Čia vėlgi, matyt, priklauso nuo to, ką laikysim standartais, nes jeigu ten kokią Jablonskio kalbą, tai, ko gero, yra grėsmių, bet jeigu kalba yra gyvas organizmas, tai po

penkiasdešimties metų, ko gero, visi kalbės kažkaip kitaip ir ar tai yra grėsmė išnykimui ir kieno išnykimui...

Sakysim, [grėsmė kyla] taip pat, kaip lietuvių tautai. Tai yra, mes tampam pasaulio dalim, ir... Na gerai, mes galim kalbėti apie anglicizmus ir taip toliau. Ir, sakysim, su komunikacijom tai dar labiau pagreitina visą procesą. Bet aš nematau, kad lietuvių kalba turi gyventi tokia, kokia jinai buvo suformuota, ten, nežinau, XIX amžiaus pabaigoj, ir jinai negali kisti [...].

Keletas kitų žurnalistų mano, kad kalbos išlikimas yra susijęs su tautos išlikimu, o pačiai kalbai grėsmių nėra. Čia taip pat remiamasi emigrantų pavyzdžiu:

Aš manau, kad jos neatsiejamoms, tos grėsmės, nuo grėsmių apskritai mums kaip Lie[tuvai]... Jeigu yra kažkoks lietuviškumas kaip toks dalykas, tai čia tas pats, čia susiję, čia tas pats. Kol bus lietuvių, bus lietuvių kalba. Kol bus suvokiančių save kaip lietuvius, tai bus ta lietuvių kalba. Nes privažiuoja į Dainų šventę amerikoniai, jie jau senai nebešneka, bet jie va jaučia kažkokį poreikį. Aš optimistiškai [nusiteikęs]...

Kalbos blogybės vertinamos ir kaip praeinantis dalykas arba teigiama, kad pavieniai kalbos normų nesilaikymai iš esmės kalbos nežaloja:

Yra tam tikros bangos: dabar užėjo tas angliškas toks kalbėjimas, bet... Žmogus pasiekia tam tikrą fazę savo gyvenime, kada jam tiesiog sarmata kalbėti kalba, kuri yra pilna kažkokių nesąmonių. Jaunimui taigi smagu.

Taip, tarybiniais laikais tai buvo rusų kalba, kuri grėsė labai stipriai ir visa kita. Dabar – niekas, dabar mes esam visiškai laisvi. Dabar lietuvių kalbai gresia lygiai tas pats, kas gresia prancūzų kalbai, vokiečių kalbai, ten, kokiai nors anglų kalbai. Bet kas [gresia], nežinau, internetas... Bet tos bendrybės [ateinančios iš anglų kalbos], [...] norim mes to, nenorim, bet tikrai kalbos nesuvalgys, nesuės. Pasaulis neturi tendencijos įgyti vieną bendrąją kalbą kažkokią tai, [anglų kalba] nesuvalgys visas tautinių vienetų nacionalines kalbas.

Galiausiai, poros respondentų nuomonė, kad kalbai grėsmę kelia nebent per griežta jos priežiūra:

Aš manau, kad kaip tik per daug griežtas, griežtas prižiūrėjimas, griežtas kontroliavimas tos kalbos [yra grėsmė]. Kartais atbaido žmones, kaip aš minėjau, kad jis jau truputį pradeda bijoti kalbėti, jie susigūžta, nes jau jaučiasi labai silpni prieš didelį monstrą Kalbos inspekciją [...].

ŽURNALISTŲ NUOMONĖ APIE KALBOS PRIEŽIŪROS POREIKĮ

Šiuo klausimu norėta išsiaiškinti žurnalistų požiūrį į kalbos politikos reikalingumą. Nors negalima tapatinti kalbos politikos ir kalbos priežiūros sąvokų, apklausoje buvo vartojama siauresnė, bet, manytina, respondentams aiškesnė kalbos priežiūros sąvoka. Tačiau kai kurie respondentai kalbėjo apie plačiau suprantamą kalbos politiką, apimančią daugiau nei kalbos priežiūrą. Klausimas buvo toks: „Visuomenėje esama dviejų nuomonių: kad kalbą reikia prižiūrėti ir kad reikia palikti jos raidą savieigai. Kurios nuomonės šalininkas būtumėte Jūs?“

Atsakymai pasiskirstė taip: kad kalbą reikia prižiūrėti, teigė penki respondentai; kad geriau palikti savieigai, manė keturi respondentai; didžiausios grupės (14 respondentų) nuomone, kalbą reikia ar bent iš dalies reikia prižiūrėti, bet tai turėtų būti daroma kitaip negu dabar.

Pritarimas kalbos priežiūrai grindžiamas įžvelgiama grėsme kalbai (kurie visiškai pritarė priežiūrai, įvardijo ir grėsmes kalbai). Vienas respondentas teigė, kad iki šiol tos priežiūros netgi trūko:

Prižiūrėti, reguliuoti – tai čia vienareikšmiškai. [...] Esu nusiteikęs gana priešiška, kai jau yra peržengiama tam tikra riba, kai jau yra kalbama vos ne trim ar net keturiom kalbom vienu metu ir tada jau nebesupranti, kas tai yra. [...] Ir tada išeina toks kaip ir kratinys.

Aš, taip, aš manau, kad reikia prižiūrėti. [...] Ją reikia prižiūrėti todėl, kad, mano manymu, iki šiol jina nebūvo normaliai ir prižiūrėta.

Tie, kurie nepritarė kalbos priežiūrai, savo nuomonę aiškino įvairiai: arba ginčydami kalbos priežiūros veiksmingumą ir jos ideologiją, arba teigdami, kad kalbos raidą turėtų reguliuoti kiti svertai, o ne kalbos priežiūra. Kaip matysime vėliau, daug respondentų manė, jog dabartinė kalbos politika vykdoma netinkamai, bet vis tiek pritarė, kad ji reikalinga; keletas žurnalistų apskritai abejojo kalbos priežiūros tikslingumu.

Taigi, vieno respondento nuomone, kalbą reikėtų palikti savieigai, nes neaišku, ar jos priežiūra yra veiksminga:

Aš manau, kad [kalbos raidą] reikia palikti savieigai dėl to, kad, iš principo, visos pastangos... [...] Aš manau, tos kalbininkų pastangos, kad, iš principo, atrodo jie jau čia išgelbėjo lietuvių kalbą... Iškelčiau toki labai didelį klausuką, ar iš tikrųjų jiems jau čia pavyko išgelbėti tą lietuvių kalbą. Nes mano klausimas yra toks, o kas būtų buvę, jeigu nebūtų buvę kalbininkų pastangų. Gal nieko baisaus nebūtų atsitikę. Aš nežinau.

Kitas (filologinį išsilavinimą turintis) žurnalistas savo nuomonę pagrindžia teorinėmis kalbos politikos sąvokomis, parodydamas savo poziciją jų atžvilgiu:

[...] čia kalbos moksle taip yra: yra preskriptyvinė gramatika ir deskriptyvinė gramatika. Tokią kaip lietuvių, tai kiek čia šalių tik turi, labai mažai. Šiaip pasaulyje visur deskriptyvinė gramatika. Aš už deskriptyvinę, nereikia prižiūrėti, jeigu reikėtų metodologiškai [paaiškinti].

Kitų nuomone, tinkamą kalbos raidą turėtų lemti kitos priežastys, o ne jos palaikymo pastangos. Tai galėtų būti kai kuriuose visuomenės sluoksniuose išlaikoma prestižinė kalba, teikianti pavyzdį visuomenei, arba tam tikra „natūrali atranka“, kai kalboje savaime išliks reikiami, geriausi dalykai:

Aš įsivaizduoju, kad visuomenė, [...] prestižo normos ar, sakysim, tam tikros kartelės ir laipteliai natūraliai dėlioja tam tikrus dalykus. Ir tai yra tas pats, kaip [...] kažkas turi galimybę nešioti, dėvėti kokybiškesnius drabužius – tai natūraliai ir ta kalba atsijoya, sakysim. Ir tam tikras visuomenės sluoksnis visą laiką puoselės tas vertybes, kurios jiems atrodo svarbios. Taip kad nematau, kad reikėtų kažkokiu dirbtiniu būdu, maždaug, mus pastabdyti.

[Kalbos raidą reikia palikti] savieigai, be jokios abejonės, nes gyvas išbandymas, jisai visgi efektyviausias yra. Turėtų arba atkrist, kas yra nereikalinga arba primesta, arba... Ir turėtų prigyti natūraliai kažkaip tai.

Galiausiai, didžiausia dalis (15 respondentų) buvo tos nuomonės, kad kalbos priežiūra yra reikalinga, bet ji turėtų būti kitokia negu dabar: arba ji reikalinga tik iš dalies, ne tokia griežta kaip dabar; arba turėtų būti vykdoma kitokiomis priemonėmis, labiau atsižvelgiant į vartoseną, būti lankstesnė.

Taigi buvo tokių, kurie kalbos priežiūrai pritarė tik iš dalies. Jie norėtų matyti tam tikrą „aukso vidurį“ ar „liberalų diktatoriškumą“. Vieno respondento nuomone, priežiūra reikalinga tam, kad ideali kalba išliktų tam tikroje erdvėje kaip standartas palyginimui:

Aš manau, kad reiktų palikti savieigai ir truputį prižiūrėti [juokiasi]. Šiek tiek. Kad būtų kažkoks nors atspirties taškas, sakykim, kad kažkur jinai neišnyktų, graži kalba, kirčiavimas, prie kokio jau esam priėję. Kad tu įsijungęs televizorių tam tikras laidas, sakykim, na ne kokias nors komedines, ne dar kažkokias, tam tikras rimtas normalias laidas galėtum girdėt, kaip skamba ta bendrinė norminė lietuvių kalba.

Pritariantys kalbos priežiūrai, bet ją kritikuojantys žurnalistai dažniausiai neigiamai minėjo kalbos politikos priemones. Jų nuomone, kalbos politika neturėtų apsiriboti kalbos priežiūra, ji turėtų būti ne kontroliuojamoji, o ugdomoji – reikėtų naudoti visuomenei patrauklias sklaidos priemones, nesukelti „atmetimo“ reakcijos. Kaip teigiamas tokių priemonių pavyzdys nurodomas nacionalinis diktantas:

Reikia ją [priežiūrą] vykdyti labai labai apgalvotai ir daug daug gudriau, naudojant visas ryšių su visuomene naujausias technologijas, visus reklaminius įrankius, kokius tik tai įmanoma pasiekti. Bet aš manau, kad mūsų valdžia, reiškia, nuėjo pačiu lengviausiu keliu – įsteigė priežiūros tarnybą, kuri skiria tiesiog baudas. Tai čia, reiškia, sovietinis dundukiškas mąstymas, kuris niekur neatves.

Aš manau, kad galima viską įsileisti. Čia vėlgi amžinas lietuvių mentaliteto problemos toks yra ženklas: mes galvojame, kad reikia saugoti, neleisti, drausti, atsitverti vietoj to, kad galvotume, kaip sudominti, uždegti, įkvėpti. Tai aš tą matau kelią. [...] Aš sakčiau, kad reikia sudominti natūraliai žmones. Va, pavyzdžiui, nacionalinis diktantas, mano supratimu, viena iš nuostabiausių idėjų per paskutinius, kiek čia tų dešimtmečių. [...] [Nes] ką mes be krepšinio turim? Nieko. Bet krepšinis, sportas mums labai suvokiama aiškiai. Tai va, padarėm lenktynes, kas geresnis. Lietuvių kalbos diktantas, kas geresnis. Ir gerai, jeigu tauta tik tokiais būdais supranta, [...] tegul. Tebūnie, irgi kelias, bet čia jau pozityvus kūrybiškas požiūris į reikalą, ir va žiūrėk, koks populiarumas.

Priežiūra turėtų būti ne moralizuojanti, o labiau rekomendacinio pobūdžio:

Sakysim, dėl savęs aš esu pasiruošęs gauti pastabų, jeigu iš tikrųjų aš kažką darau baisiai blogai. Aš esu tikrai pasiruošęs. Bet, sakysim, bet tai neturėtų būti kažkokiu tokiu pamokomu, tokiu mokytojišku tonu. Iš esmės, tai tiesiog kaip rekomendacija, be jokios abejonės.

Iš siūlymų, kokia turėtų būti priežiūra, taip pat aiškėja, kad reikėtų labiau paisyti vartosenos ir kalbos lankstumo:

Aš būčiau šalininkas aukso vidurio, tarp kalbos priežiūros ir kalbos palikimo savieigai, nes iš vienos pusės kalba yra gyvas organizmas, kuris turi vystytis taip, kaip jina vystosi, iš kitos pusės, žinoma, turi būti kažkas, kas šiek tiek pareguliuoja tą procesą, bet... bet netempia paklodės į save, į savo pusę, ta prasme... Kalbininkas, gink Dieve, tikrai neturi nustatyti arba sugalvoti taisyklės, kuri nepasitvirtino, nes tarkim jeigu niekas taip nekirčiuoja, tai kodėl turi pradėti kirčiuoti?

Saikingai priežiūrai pritariantis kitas respondentas nurodo dar vieną priežastį, sietiną su bendriausiomis kalbos funkcijomis – komunikacijos veiksmingumą:

Aš manau, kad... O tarpinis variantas gali būt? Tai va, aš už tarpinį. Be abejo, manau, kad nori nenori tas standartas įsiai turi būt, nes kaip mes kitaip kalbėsime, nes jeigu jau visai galima kalbėtis, tai tada irgi... na tiesiog nesusikalbėsi. Bet tas standartas toksai galėtų būt besikeičiantis, ar... Kažkaip tai labiau man bent norėtųsi, kad vis tiek jis būtų atviresnis, nes kalba yra gyvas organizmas [...].

APIBENDRINAMOSIOS IŠVADOS

Analizuojant kalbos politiką, skiriami jos motyvai (priežastys, skatinančios vykdyti kalbos politiką ir lemiančios jos pobūdį) ir tikslai (siekiama rezultatai). Išsamiausiame teorinėje literatūroje pateiktame modelyje skiriami tokie kalbos politikos motyvai: kalbos ryšys su tautine (etnine) tapatybe; kalbos ideologija, skatinanti vienu, o ne kitų kalbų atmainų mokymą; išorinio šalies įvaizdžio gerinimas, aktyvinant jos kalbos paplitimą ir mokymąsi pasaulyje; nesaugumo jausmas, skatinantis saugoti kalbą nuo išorės grėsmių; nelygybės mažinimas per kalbos ar kalbų statuso pokyčius; kalba kaip integracijos į tam tikras bendruomenes ir ekonominių tikslų siekimo priemonė.

Pagal šią motyvų klasifikaciją išanalizavus vieną pagrindinių Lietuvos kalbos politikos dokumentų – Valstybinės kalbos politikos gaires, matyti, kad stipriausi kalbos politikos motyvai yra nesaugumas ir kalbos ryšys su tautine tapatybe. Šiuos motyvus atspindi ir viešumoje reiškiamos nuomonės apie kalbos politiką, nors čia jie vertinami įvairiai.

Nagrinėjant straipsnyje pristatyto radijo ir televizijos žurnalistų tyrimo duomenis, norėta išsiaiškinti, ar žurnalistai įžvelgia grėsmių lietuvių kalbai ir kaip jų nuomonės apie grėsmes susijusios su pritarimu kalbos priežiūrai. Taip buvo siekiama nustatyti jų požiūrį į vieną iš Lietuvoje vyraujančių kalbos politikos motyvų. Interviu atskleidė įvairius požiūrius į grėsmes kalbai ir jos priežiūrą: didesnė dalis apklaustų žurnalistų nematė grėsmių kalbai, tačiau dauguma bent iš dalies pritarė kalbos priežiūrai. Analizė pagal žurnalistų profilį (kokiai žiūrovų ar klausytojų auditorijai dirba ir jų išsilavinimas) esminių skirtumų neatskleidė.

Apibendrinant respondentų požiūrį tirtais klausimais, pastebimas nuostatų nuoseklumas: tie, kurie mato grėsmes kalbai, bent iš dalies pritaria ir jos priežiūrai (8 respondentai); kurie nepritaria kalbos priežiūrai, nemato ir grėsmių (5 respondentai). Įdomiausia tai, kad buvo tokia grupė respondentų (10), kurie bent iš dalies pritaria kalbos priežiūrai, nors nenurodo matantys grėsmių kalbai. Vadinasi, grėsmių kalbai suvokimas veikia kaip kalbos priežiūros motyvas, tačiau pritarimas kalbos priežiūrai grindžiamas ne vien suvokiamomis grėsmėmis.

Tokios išvados turi reikšmės svarstymams apie kalbos politikos priėmimą kalbos politikos tikslinėse grupėse. Jos rodo, kad norint motyvuoti kalbos vartotojus labiau pritarti kalbos politikai, neužtenka remtis (vien) grėsmių kaip kalbos apsaugojimo motyvu. Deja, šiame tyrime nebuvo išsamiau gilintasi, o kas gi respondentams yra pagrindiniai kalbos priežiūros poreikį pagrindžiantys motyvai. Tačiau iš užuominų atsakymuose į čia keltus ir kitus klausimus galima spręsti, kad tinkamesni būtų teigiami motyvai (priežiūra dėl ko, suteikianti ką; visapusiška kalbos politika, neapsiribojanti kalbos priežiūra), skirtingai nuo neigiamų, nesaugumo motyvų (priežiūra, siekiant apsaugoti nuo ko nors). Analogiškai vertinamos kalbos politikos priemonės: teigiamai vertinamos kūrybiškos, skatinančios aktyvumą, ugdomosios priemonės (pavyzdžiui, nacionalinis diktantas), o ne konservatyvios, kontroliuojamosios ir reguliuojamosios priemonės.

Kita vertus, interviu duomenys rodo ir kitą galimą alternatyvą. Jei vis dėlto kalbos politikos formuotojams atrodo, kad grėsmės kalbai yra labai didelės, o visuomenės jos yra nepakankamai įsisąmoninamos, diskusijos apie tai turėtų iškelti išsamesnius argumentus (pavyzdžiui, apie tam tikrų reiškinių ar kalbos madų žalingą įtaką kalbos sistemai), užuot laikant tai savaime suprantamais dalykais. Svarbu tai, kad tyrimo rezultatai kalbos politikos atžvilgiu buvo palankūs, – kalbos politikai pritariama. Tačiau reikėtų atsižvelgti, kad jau ne pirmame kalbos vartotojų tyrime išryškėja kalbos politikos priemonių kritika (plg. Nevinskaitė 2008).

Vertinant pateiktų duomenų reikšmę, būtina suprasti, kad čia tirta tik vienos kalbos vartotojų grupės nuomonė. Tyrimus galima tęsti keliant panašius klausimus kitose imtyse, taip pat gilinantis į visuomenės pritarimo kalbos politikai motyvus.

ŠALTINIAI

- Č y v a s T. Švietimo viceministrė: lietuvių kalbai grėsmės nėra. 2009 m. birželio 2 d. – *Balsas.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/294125/svietimo-vice-ministre-lietuviu-kalbai-gresmes-nera-video/rubrika:naujienos-lietuva-politika>
- G l i o ž e r i e n ė A. Perspėja apie pavojų kalbai. 2004 m. balandžio 28 d. – *Klaipėda.lt*. Prieiga per internetą: <http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/lietuva/perspeja-apie-pavoju-kalbai-175467>
- Kalbos išlikimas – ne grėsmė, o realybė. 2008 m. rugsėjo 20 d. – *Balsas.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/214654/kalbos-islikimas-ne-gresme-o-realybe/rubrika:naujienos-kultura-literaturairmenas>
- Lietuvių kalba Lietuvoje: dukra ar podukra [apie diskusiją VDU]. – *Universitas Vytauti Magni*, 2004, nr. 5. Prieiga per internetą: <http://uvm.vdu.lt/Universitas%20Vytauti%20Magni/2004%20m.%20Nr.5/FOV4-0003DE24/>
- U ž k a l n i s A. Grėsmė lietuvių kalbai – savanaudžių fundamentalistų prasimanymas. 2008 m. gegužės 17 d. – *Lrytas.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/-12109570541210756175-p1-Komentarai-Gr%C4%97sm%C4%97-lietuvi%C5%B3-kalbai-savanaud%C5%BEi%C5%B3-fundamentalist%C5%B3-prasimanymas.htm>
- Ž i u g ž d i e n ė J. Irena Smetonienė. Jaunimas nori taisyklingos lietuvių kalbos. 2008 m. vasario 21 d. – *Bernardinai.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-02-21-irena-smetoniene-jaunimas-nori-taisyklingos-lietuviu-kalbos/29498>

LITERATŪRA

- A g e r D. E. 1999: *Identity, insecurity and image: France and language*, Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- A g e r D. E. 2001: *Motivation in language planning and language policy*, Tonawanda, NY: Multilingual Matters Ltd.
- C o o p e r R. L. 1989: *Language planning and social change*, New York: Cambridge University Press.
- H o r n b e r g e r N. 2006: Frameworks and models in language policy and planning. – T. Ricento (ed.). *An introduction to language policy: Theory and method*, Malden, USA: Blackwell Publishing, 24–41.
- K a p l a n R. B., B a l d a u f R. B. Jr. 1997: *Language planning: from practice to theory*, Clevedon-Philadelphia et. al: Multilingual Matters Ltd.
- N e v i n s k a i t ė L. 2008: Kalbos politikos vertinimas interneto komentaruose. – *Kalbos kultūra* 81, 245–265.

- Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. 1996: English Only Worldwide or Language Ecology? – *TESOL Quarterly* 30, 429–452. Prieiga per internetą: https://www.twu.ca/Library/tqd_2008/VOL_30_3.PDF#page=36
- VKPG 2003: Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gairės. – *Valstybės žinios*, 2003 06 13, 57–2537.
- VKPG 2008: Valstybinės kalbos politikos 2009–2013 m. gairės [projektas]. Paskelbta 2008 06 09. Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/lit/10110>

Gauta 2009 11 27

THREATS TO LANGUAGE AND LANGUAGE SUPERVISION: A JOURNALISTIC APPROACH

S u m m a r y

The paper analyses the attitude of journalists as a group of language users towards threats to language and a need to supervise it. The object of investigation has been chosen due to the fact that threats to language are often given as grounds for language policy. The analysis of the guidelines of the state language policy in Lithuania has shown that insecurity about the preservation of language and identity is given as an important aspect of the situation in language policy.

Within the project *Baltic Sociolinguistics (BalSoc): Linguistic Awareness and Orientation in Lithuania and Latvia* (Institute of the Lithuanian Language, supported by the Lithuanian State Science and Studies Foundation) there were 23 interviews with journalists collected. Most journalists are of an opinion that language is not exposed to any threats since the present situation has resulted from the natural language development, any evils are a matter of fashion and tend to pass, the preservation of language is more related to the preservation of the nation rather than language change; some consider tough language regulation as a major threat.

Some journalists tend to partially support language supervision; however, the majority of them are in favour of a different approach to it. Current language policy is mostly criticised for inappropriate measures: the respondents would prefer an educational approach, more attractive forms to the existing control. The language policy, according to them, should be more flexible and more usage-oriented.

Summarising the approaches of the respondents to the above issues, there has been a remarkable consistency noticed: those who see threats to language also, at least partially, approve of its supervision; those who disprove of its supervision do not see any threats. A large group of the respondents in favour of the language supervision have pointed out that they do not see threats. Therefore, the awareness

of language threats works as a factor for language supervision; on the other hand, the approval of language supervision is not necessarily based solely on the threats. Such conclusions might be relevant for discussing language policy in target groups. The conclusions are indicative that to encourage language users to support the currently implemented language policy, the (sole) factor of threats and language security is insufficient.

LAIMA NEVINSKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
laima.nevinskaite@kf.vu.lt